

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

випуск тридцять другий

Том 2

Київ – 2012

УДК 33(082)
ББК 65я5
В-90

В-90 Вчені записки Університету «КРОК» / Ун-т економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 32. – Т.2. – К., 2012. – 323 с.

У тридцять другому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2011–2012 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Університету економіки та права «КРОК» 22 листопада 2012 р.

Головний редактор: І.Ф. Радіонова, д-р екон. наук, проф.

Редакційна колегія: В.Г. Алькема, д-р екон. наук, проф.,
З.М. Борисенко, д-р екон. наук, проф.,
В.І. Грушко, д-р екон. наук, проф.,
М.П. Денисенко, д-р екон. наук, проф.,
О.І. Захаров, канд. екон. наук, проф.,
В.Р. Кігель, канд. екон. наук, доц.,
В.О. Козенюк, д-р юрид. наук, ст. наук. співр.,
О.Й. Косарев, канд. екон. наук, доц.,
С.М. Лаптев, канд. екон. наук, проф.,
Л.Ф. Мелько, канд. пед. наук, доц.,
І.Л. Петрова, д-р екон. наук, проф.,
Д.К. Прейгер, д-р екон. наук, проф.,
В.В. Рокоча, д-р екон. наук, проф.,
В.С. Сідак, д-р істор. наук, проф., член-кор. НАПН України,
К.С. Степанкевич, канд. екон. наук, доц.,
В.І. Терехов, д-р екон. наук, проф.,
В.А. Тимошенко, д-р юрид. наук, проф.,
Н.М. Ушакова, канд. екон. наук, проф.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету економіки та права «КРОК»
внесено до нового переліку наукових фахових видань України (Бюлетень ВАК України. –
2010. – №3. – С. 5).

© Університет економіки та права
«КРОК», 2012

<i>Квашук Д.М.</i> Використання еталонних показників в діяльності підрозділів конкурентної розвідки	87
<i>Кондрюкова В.В.</i> Схильність працівників до маніпулятивної поведінки як загроза економічної безпеки підприємства	93
<i>Кудак В.М.</i> Фінансова надійність страхових компаній в контексті економічної безпеки	99
<i>Макаркіна Г.В.</i> Планування структурно-технологічних зрушень як складова стратегії економічної безпеки регіону	107
<i>Пазєєва Г.М.</i> Економічна безпека дистриб'ютора в умовах вітчизняного логістичного середовища	113
<i>Пекна Г.Б.</i> Диверсифікація джерел енергопостачань як засіб забезпечення енергетичної безпеки України	118
<i>Поскрипко Ю.А.</i> Оцінка економічної безпеки в системі управління персоналом підприємств малого та середнього бізнесу	124
<i>Ромашко О.М.</i> Оцінка незавершеного виробництва в системі економічної безпеки виробничого підприємства	130
<i>Румик І.І.</i> Оцінка загроз продовольчої безпеки України	137
<i>Хаванов А.В.</i> Загрози економічної безпеки з огляду на різні причини виникнення	144
<i>Цюцюпа С.В.</i> Класифікація інформації в системі економічної безпеки підприємства	150
Розділ III. Актуальні проблеми фінансової політики держави на макро- та мікрорівнях	
<i>Бабій Л.В.</i> Імператив відкритості компаній у сучасному міжнародному бізнесі	156
<i>Боднарчук Т.Л.</i> Політика протекціонізму у вітчизняній господарській практиці: ретроспективний аналіз	164
<i>Большотенко І.В.</i> Системоутворюючі чинники економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності	169

Т.Л. Боднарчук,

аспірант,

Інститут економіки і прогнозування НАН України

Політика протекціонізму у вітчизняній господарській практиці: ретроспективний аналіз

Стаття присвячена дослідженню економічних умов і чинників, що впливали на процес формування політики протекціонізму в Україні за часів її входження до складу Російської імперії в XIX – на початку XX ст. Особлива увага приділена аналізу ролі окремих соціально-економічних груп у формуванні рішень уряду стосовно впровадження політики протекціонізму.

Статья посвящена исследованию экономических условий и факторов, которые влияли на процесс формирования политики протекционизма в Украине в период ее вхождения в состав Российской империи в XIX – начале XX в. Особое внимание уделено анализу роли отдельных социально-экономических групп в формировании решений правительства по внедрению политики протекционизма.

The article under review gives prominence to the research of economic conditions and factors which influenced the process of protectionism policy formation in Ukraine in the period when it was a part of Russian Empire in XIX – at the beginning of XX century. Thus the article draws special attention to the analysis of the role of separate social and economic groups in government decisions formation as concerns protectionism policy implementation.

Ключові слова

Економічні фактори, політика протекціонізму, соціально-економічні групи.

Постановка проблеми

Сучасні реалії розвитку українського промислового виробництва та екстенсивний характер національного експорту обумовлюють потребу у впровадженні окремих елементів протекціонізму. Проте високий рівень експортно-імпоротної залежності України та її активна участь у міжнародних торговельних організаціях викликають необхідність пошуку оптимальних рішень щодо втілення політики протекціонізму. Наукове обґрунтування концептуальних засад практичної реалізації протекціонізму сьогодні неможливе без вивчення історичного досвіду його застосування в Україні. Особливо важливим для дослідження у цьому контексті видається період XIX – початку XX ст., коли, за певних умов та під впливом ряду чинників, засновані принципи протекціонізму та механізми його реалізації. Історичний аналіз політико-економічного середовища, в якому формувалася протекціонізм в XIX – на початку XX ст., дає можливість виробити такі шляхи його сучасної реалізації, які б, з одного боку, сприяли розвитку вітчизняної економіки, а з іншого, не суперечили курсу лібералізації зовнішньоекономічних відносин України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На початку XXI ст. зростає науковий інтерес до дослідження історичних особливостей становлення та реалізації митно-тарифної урядової політики

кінця XIX – початку XX ст. Найпомітнішими у цій тематиці є роботи Б. Миронова [1], К. Колесникова, О. Дячка [2], В. Орлика [3], Й. Рисіч, Б. Новосад, О. Морозова [4]. Значна увага висвітленню головних напрямків митно-тарифної політики уряду Російської імперії XIX – початку XX ст. та вивченню її впливу на еволюцію українського господарства присвячена у працях українського дослідника О. Морозова. У контексті вивчення податкової політики Російської імперії митний протекціонізм досліджував і В. Орлик, у працях якого представлена доволі цінна статистична інформація про митні платежі, тарифи та збори, а також проаналізовано процес формування митних органів та специфіку здійснення митного контролю.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Попри наявність наукового інтересу до дослідження протекціонізму, значне коло питань, пов'язаних з історією його формування, залишається малодослідженим та актуальним з огляду на необхідність розробки концептуальних засад практичної реалізації протекціонізму в сучасних умовах міжнародної інтеграції та взаємозалежності країн світу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз історичних умов та чинників впливу на впровадження політики протекціонізму в Російській імперії в XIX – на початку XX ст.

Вклад основного матеріалу дослідження

Еволюцію політики протекціонізму в Російській імперії XIX – початку XX ст. слід розглядати в контексті політико-економічних умов даного періоду. У першому десятилітті XIX ст. підтримувався охоронний протекціонізм, затверджений ще у 1797 р. У другому десятилітті відбуваються певні зміни протекціоністської політики уряду, рушійним фактором яких, головним чином, стала франко-російська війна (1812 р.). Дотримуючись зобов'язань, взятих на Віденському конгресі 1814–1815 рр., уряд бере курс на певну лібералізацію митно-торговельної політики [5, с. 538]. Її результатом стало зняття заборон на імпорт окремих товарів, а також встановлення помірних ставок ввізного мита у розмірі 15–30% вартості товару [6, с. 89].

Починаючи з 20-х рр. XIX ст., відбувається радикальна зміна курсу митно-торговельної політики у бік заборонного протекціонізму, згідно з яким на значну частку імпортової продукції було накладене ембарго, а на решту – встановлене досить високе ввізне мито. На перший погляд, різка відмова від ліберальної зовнішньоекономічної політики та посилення протекціоністських заходів в 20-х рр. XIX ст. була продиктована післявоєнним зростанням вітчизняної промисловості. Проте у першій половині XIX століття вітчизняна мануфактура ще не досягає високого рівня розвитку. Визначальним чинником переходу до заборонного протекціонізму став несприятливий стан державного бюджету та торговельного балансу.

Фіскальні цілі протекціоністської політики були обумовлені низкою суспільно-політичних та економічних умов розвитку Російської імперії. У 20–30-тих рр. в економіці продовжували панувати натуральні форми господарювання,

сільське господарство переважало над мануфактурним виробництвом та доволі повільними темпами розвивалася вітчизняна промисловість. Екстенсивний характер розвитку був притаманний й зовнішньоторговельній політиці: на світовому ринку російська держава позиціонувалася переважно як споживач та постачальник сировини.

Проте уже в 30–40-х рр. із початком розпаду кріпосного та пришивдшенням розвитку капіталістичного господарства постає питання про недоцільність надмірного протекціонізму. Цей період характеризується зменшенням кількості кріпосного населення, поступовим формуванням ринку вільнонайманої праці, переходом значної частки селянства на промислове виробництво, певним нагромадженням капіталу, появою нових господарських організаційних форм ринкового типу. Слід відмітити, що, крім низки економічних передумов, заборонний протекціонізм в 1822–1850 рр. розвивається під впливом концептуальних змін вітчизняної економічної науки. Спираючись на положення класичної політичної економії, ідеї французького просвітництва та реалії вітчизняного економічного розвитку, вона виступає за перехід від російського самодержавства й кріпосної системи до нового суспільно-економічного ладу [7, с. 444–445].

Починаючи з 50-х рр. XIX ст. ліберальний характер протекціоністської політики уряду визначається рядом зовнішніх та внутрішніх політико-економічних умов, що чинили значний вплив не лише на розвиток Російської імперії, але й світового господарства в цілому (таблиця).

Головні умови розвитку протекціонізму в період 1850–1876 рр.

Зовнішні		Внутрішні	
Економічні	Неврожай 1846 р., скасування Англією імпортих мит на хліб	Економічні	Розвиток внутрішньої промисловості та сільського господарства: зростання виробництва та рівня споживання фабрично-заводської та аграрної продукції
	Комерційні банківські кризи у США та Великій Британії		Активні урбаністичні процеси
	Відкриття родовищ дорогоцінних металів		Розвиток банківської діяльності та збільшення обсягу вільного капіталу
	Формування нових ринків збуту		Ліквідація кріпосного укладу в 1861 р. та формування ринку вільнонайманої праці
	Завершення промислового перевороту в більшості країн Європи		Розширення оборотів внутрішньої торгівлі
Політичні	Нові тенденції розвитку західноєвропейської громадсько-суспільної думки	Політичні	Кримська війна 1853–1856 рр., блокада чорноморських та азовських портів
	Завершення буржуазних революцій у країнах Європи		Ліквідація внутрішнього митного кордону Російської імперії та Царства Польського

У 70-х рр. новий етап розвитку протекціонізму в Російській імперії та на українських землях позначається переходом до жорсткої охоронної системи. Першим кроком на шляху реалізації нового курсу митно-торговельної політики стало запровадження у 1876 р. положення про стягнення імпортих мит золотом [8, с. 417]. Провідним мотивом даного тарифу було збільшення державного

доходу та формування фонду дорогоцінних металів для виплати закордонного боргу. На наш погляд, фіскальне скерування протекціонізму зумовлене і рядом внутрішніх умов: швидкий економічний розвиток імперії на основі землеробства, промисловості й торгівлі, будівництво широкої мережі залізничних колій вимагало залучення іноземного капіталу.

У другій половині XIX ст. посилюється вплив окремих соціально-економічних груп на протекціоністську політику уряду. Швидкий розвиток внутрішньої промисловості та поживлення зовнішньої торгівлі у другій половині XIX ст. підвищують рівень впливовості промислово-торговельної буржуазії. Крім того, формування ринку вільнонайманої праці та ліквідація системи особистої залежності активізує захист групових інтересів крупних землевласників, вільного селянства та новоствореного пролетаріату. Використовуючи сучасну методологію теорії групових інтересів, спробуємо дослідити цілі та рівень впливу вказаних соціально-економічних груп на протекціоністську політику уряду.

У другій половині XIX ст. головний інтерес промислово-торговельної буржуазії, яка чинила найбільший вплив на економічні рішення уряду, зводився до накопичення капіталу та максимізації прибутку від його використання, що спонукало дану групу до захисту принципу необмеженої приватної власності та вільного конкурентного середовища, тобто, фактично, ідей свободи торгівлі. Клас великих землевласників, основою економічного добробуту якого є поземельна рента, зацікавлений в укріпленні приватної власності на землю, вигідній її експлуатації та підвищенні її ринкової вартості. Умовою задоволення інтересів зазначеної соціально-економічної групи, знову ж таки, є помірний протекціонізм та лібералізація митних тарифів.

Група пролетаріату та селянства чинили на економічну політику уряду опосередкований вплив. Якщо розглядати селянина як дрібного сільськогосподарського виробника, то, з одного боку, він був зацікавлений в розширенні ринків збуту аграрної продукції та обмеженні доступу на внутрішній ринок іноземних однорідних товарів. Такі інтереси цієї групи вимагали проведення інтенсивної політики захисту вітчизняного виробника. З іншого боку, політика помірною протекціонізму уряду забезпечила б притік на внутрішній ринок механізованих знарядь праці, що могло б підвищити ефективність обробітку земельних угідь та продуктивність праці сільськогосподарського виробника. Інтереси групи промислових робітників зводилися до вимог підвищення оплати та умов праці, скорочення робочого часу, соціальної захищеності. З точки зору теорії ринкової економіки, інтереси пролетаріату можливо досягти за допомогою підвищення рівня самостійності та науково-технічного забезпечення промислового виробництва, що, у свою чергу, вимагає переходу від політики протекціонізму до лібералізації. Слід зауважити, що впливовість пролетаріату на політику уряду, яка реалізовувалася через страйки та мітингові протести, була незначною у досліджуваній період, групою тиску він стає уже в другому десятилітті XX ст., перетворившись на рушійну силу радикальних економічних перетворень.

Певним компромісом інтересів згаданих соціально-економічних груп та уряду стала у 90-х рр. політика помірною протекціонізму, згідно з якою на імпорт сировини були збережені та незначно підвищені тарифи, стосовно окремих

товарів здійснені суттєві пониження, скасовані вивізні мита на ряд готових виробів. На початку ХХ ст. у розвитку протекціоністської політики уряду домінуючим залишається зовнішньополітичний фактор, а саме загострення відносин між західноєвропейськими країнами щодо розподілу східних ринків збуту та назрівання Першої світової війни. Намагаючись захистити свої далекосхідні інтереси та утримати позиції на чорноморських протоках, російський уряд повертається до системи жорсткого протекціонізму, закріпленого тарифом 1903 р., що став останнім кроком реформування митно-торговельної політики перед Першою світовою війною.

Висновки

Концептуальні основи загальноімперської політики протекціонізму в ХІХ – на початку ХХ ст. формувалися в умовах внутрішніх економічних перетворень, що позначилися переходом до нового суспільно-економічного ладу, та назрівання загальносвітової боротьби країн-лідерів за нові ринки збуту. Серед вагомих чинників на різних етапах розвитку політики слід виділити зовнішньополітичний фактор (воєнні дії) та визначальну роль окремих соціально-економічних груп.

Аналіз історичного середовища та економічних чинників впливу на формування політики протекціонізму в Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. є важливим елементом вивчення та вироблення сучасних практичних концепцій реалізації протекціонізму в Україні.

Література

1. *Миронов Б.* Кто платил за индустриализацию: экономическая политика С.Ю. Витте и благосостояние населения в 1890–1905 гг. по антропометрическим данным / Б. Миронов. – М.: Наука, 2003. – 245 с.
2. *Морозов О.* Історія митної справи / О. Морозов, К. Колесников, О. Дячок. – К.: Знання, 2006. – 607 с.
3. *Орлик В.М.* Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період / В.М. Орлик. – Кіровоград, 2007. – 631 с.
4. *Рисіч Й.* Історія митної справи та митної політики в Україні / Й. Рисіч, Б. Новосад, О. Морозов. – Дн., 2000. – 67 с.
5. *Фабрично-заводская промышленность и торговля России: с приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской империи / Министерство финансов, Департамент торговли и мануфактур.* – СПб., 1896. – 636 с.
6. *Бутенко В.А.* Краткий очерк истории русской торговли в связи с историей промышленности: курс коммерческих училищ / В.А. Бутенко. – М., 1910. – 120 с.
7. *Лященко П.І.* Історія народного господарства СРСР: в 3 т. / П.І. Лященко. – Том 1. Докапіталістичні формації. – К., 1951. – 635 с.
8. *Соболев М.Н.* Таможенная политика России во второй половине XIX века / М.Н. Соболев. – Томск : Типо – лит. Сибирского т-ва печатного дела, 1911. – 850 с.